

Семикіна М.В.

Кіровоградський державний технічний університет

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Анотація. Запроваджено в науковий обіг новий термін “конкурентоспроможність трудового потенціалу”. На основі аналізу тенденцій розвитку трудового потенціалу обґрунтовано рекомендації щодо реформування соціально-демографічної та економічної політики держави, доведено необхідність спрямування соціальних інвестицій у розвиток інноваційної компоненти трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, конкурентоспроможність, стимулювання, соціальні інвестиції, інноваційна компонента трудового потенціалу.

Вступ. Реалізація стратегічних завдань сталого економічного зростання України та забезпечення її конкурентних позицій у світовій економічній системі потребує адекватного розвитку трудового потенціалу на макро-, мезо-, мікроекономічному рівнях у напрямі формування його конкурентоспроможності. Водночас, сучасний стан трудового потенціалу України сьогодні характеризується як критичний, його використання в галузях економіки не є ефективним, частина трудового потенціалу залишається незатребуваною суспільством, соціальні інвестиції у розвиток трудового потенціалу не відповідають потребам його нормального відтворення, майже не мають інноваційного спрямування.

Перспективи формування конкурентоспроможної економіки України об’єктивно вимагають призупинення негативних тенденцій розвитку трудового потенціалу та розв’язання проблеми формування конкурентоспроможного

трудового потенціалу на основі розробки відповідного стимулюючого механізму.

Зауважимо, що питанням відтворення та використання трудового потенціалу присвячено чимало наукових праць зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема вагомий внесок в їх розробку належить таким українським вченим як С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, В. Васильченко, С. Вовканич, В. Ворона, В. Врублевський, О. Грішнова, М. Долішній, С. Дорогунцов, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, В. Куценко, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, С. Пирожков та інші. Проте питання забезпечення конкурентоспроможності трудового потенціалу в публікаціях майже не піднімалися, методологічна база з цього приводу практично відсутня, механізм стимулювання розвитку трудового потенціалу є неефективним.

Актуальність та недостатня вивченість окресленої проблеми обумовлюють поглиблення дослідження специфіки формування трудового потенціалу в умовах перехідної економіки, активізацію наукових пошуків щодо побудови ефективного механізму формування конкурентоспроможного трудового потенціалу.

Постановка задачі. *Мета* статті – розробити концептуальні підходи та науково-практичні рекомендації щодо стимулювання розвитку конкурентоспроможного трудового потенціалу в контексті стратегії побудови конкурентоспроможної економіки. Її досягнення потребує вирішення *наступних задач*: розкриття сутності категорії “конкурентоспроможність трудового потенціалу”, аналітичної оцінки особливостей відтворення, розвитку та використання трудового потенціалу України, розкриття ролі інноваційної складової трудового потенціалу, розробка рекомендацій щодо формування конкурентоспроможності трудового потенціалу.

Результати. Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчив, що однією з важливих передумов формування конкурентоспроможної економіки держави є високорозвинутий економічний потенціал, частиною якого є *трудовий потенціал*. Отримання конкурентних позицій на ринку

різними суб'єктами господарювання (від організації до держави в цілому) вже сьогодні і в подальшому неодмінно визначатиметься наявністю конкурентних переваг трудового потенціалу, носієм якого виступає людина. Цільові орієнтири державної політики на побудову конкурентоспроможної економіки, оцінка реалій та перспектив економічного розвитку України цілком логічно підштовхують до усвідомлення необхідності забезпечення конкурентоспроможності трудового потенціалу. Враховуючи, що в економічній теорії це поняття відсутнє, пропонуємо запровадження в науковий обіг нового терміну – *“конкурентоспроможність трудового потенціалу”*. На нашу думку, цю категорію можна тлумачити як сукупність якісних та кількісних переваг (в освіті, кваліфікації, рівнях компетенції, накопиченому досвіді, схильності до інновацій, мобільності, мотивованості тощо), завдячуючи яким на тлі створення конкурентного середовища стануть можливими інноваційні зрушення в економіці країни, забезпечення конкурентних позицій держави на світових ринках високотехнологічної продукції. Оскільки трудовий потенціал, як це відомо з наукових джерел [1], може розглядатися на декількох рівнях (індивідуальному, мікро-, мезо-, макроекономічному рівнях), то правомірно на кожному з цих рівнів розглядати (оцінювати, вимірювати, стимулювати) конкурентоспроможність трудового потенціалу. Підкреслимо, що в ринкових умовах на кожному рівні управління важливо забезпечувати конкурентоспроможність трудового потенціалу, адже це має стати однією з важливих передумов формування конкурентоспроможності підприємства, галузі, країни.

Проведене нами дослідження показало, що поки передчасно говорити про наявність конкурентоспроможного трудового потенціалу в нашій державі, не дивлячись на відносно високий рівень освіченості населення і наявність висококваліфікованих фахівців в багатьох галузях економіки. За роки ринкових перетворень, коли реформи здійснювалися ціною соціальних втрат, кількісно-якісні характеристики трудового потенціалу набули кризових ознак, мало місце руйнування стимулів до продуктивної праці та професійного зростання

внаслідок непослідовної та неефективної політики у сфері оплати праці і доходів, зайнятості населення. Професійної підготовки та перепідготовки кадрів. Для підтвердження цієї тези, звернемось до даних статистики, торкаючись питань відтворення населення, його зайнятості в економіці, освіти та професійного розвитку, замислюючись над тим, чи відповідають ці реалії потребам формування конкурентоспроможного трудового потенціалу держави, яка обирає інноваційний шлях розвитку?

Аналіз стану народжуваності в Україні не дає підстав для оптимізму (табл.1). Якщо в 1986 – 1987 рр. середня кількість дітей, народжених жінкою становила 2,089, то в 1991 р. – 1,8, в 1993 р. – 1,6, в 1994 р. – 1,5, 1997 р. – 1,3, 1999 р. – 1,1, у 2000-му – 1,094, що не забезпечує навіть простого відтворення населення.

Таблиця 1.

Аналіз народжуваності в Україні в 1989 – 2000 рр.[2]

Роки	Загальне число народжених (тис. осіб)	Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 осіб)	Спец. коефіцієнт народжуваності*
1989	691,0	13,3	55,8
1990	657,2	12,7	53,3
1991	630,8	12,1	51,3
1992	596,8	11,4	43,8
1993	557,4	10,7	44,4
1994	521,5	10,0	41,2
1995	492,9	9,6	38,7
1996	467,2	9,1	36,6
1997	442,6	8,7	34,6
1998	419,2	8,3	32,8
1999	389,2	7,8	30,5
2000	385,1	7,8	30,3
2000 р. у % до 1989 р.	55,7	58,6	54,3

*Примітка: відношення кількості народжених дітей до числа жінок дітородного віку (15 – 49 років).

За нашими розрахунками, жоден з регіонів України не має природного приросту населення (таблиця 2). По суті спостерігається інтенсивне уповільнення демографічних процесів: загальний коефіцієнт народжуваності за 10 років скоротився з 12,1 до 7,8 [3, с. 343], смертність вдвічі його випереджає,

що слід розцінювати як негативний для розвитку трудового потенціалу процес сьогодні та у найближчі роки.

Таблиця 2.

Аналіз природного руху населення в регіонах України у 2001 р. [4, с. 351]

Регіон України	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення
Автономна Республіка Крим	15136	28842	-13706
Вінницька обл.	14563	29334	-14771
Волинська обл.	11431	14742	-3311
Дніпропетровська обл.	25876	57400	-31534
Донецька обл.	29931	80298	-50367
Житомирська обл.	11733	23615	--11882
Закарпатська обл.	13699	14262	-563
Запорізька обл.	14010	30679	-16669
Івано-Франківська обл.	13851	17662	-3811
Київська обл.	13288	30379	-17091
Кіровоградська обл.	8685	19808	-11123
Луганська обл.	15963	43769	-27803
Львівська обл.	23569	33119	-9550
м. Київ	19360	27168	-7808
м. Севастополь	2777	5121	-2344
Миколаївська обл.	9964	19470	-9506
Одеська обл.	20423	37664	-17241
Полтавська обл.	11133	29390	-18257
Рівненська обл.	13252	15216	-1964
Сумська обл.	8870	23584	-14714
Тернопільська обл.	10102	16296	-6194
Харківська обл.	19514	45829	-26315
Херсонська обл.	9757	18422	-8665
Хмельницька обл.	12005	23095	-11090
Черкаська обл.	10175	24265	-14090
Чернівецька обл.	8960	11696	-2736
Чернігівська обл.	8451	24830	-16376

За нашими прогнозними розрахунками, за збереженням існуючих тенденцій відтворення населення України його кількість до 2010 року може зменшитися до 45 млн. осіб, складаючи близько 0,9 від рівня 2000 року.

Поряд з проявом демографічної кризи на фоні зниження рівня життя більшості верств населення спостерігається погіршення якості людського потенціалу, що відбивається на трудовому потенціалі. Йдеться про зростання рівня захворюваності, виробничого травматизму, поширення алергічних та нервово-психічних захворювань, різноманітних патологій обміну, що фахівці

пов'язують насамперед із станом навколишнього середовища. Майже щорічно в Україні помирає в середньому 130 – 140 тис. чоловіків працездатного віку і близько 32 – 33 тис. жінок в інтервалі їх працездатності. Потребує особливої уваги той факт, що передчасна смертність у працездатному віці становить більше третини (36 – 38%) всіх чоловічих смертей і понад 8% – жіночих, причому її внесок в останні роки збільшується. Однією з причин інвалідності і смертності населення у працездатному віці є несприятливі умови праці, вкрай недосконале управління її охороною та безпекою, неможливість за фінансових умов оновлення та придбання нового обладнання, запасних частин, засобів захисту та спецодягу підприємствами, що провокує нещасні випадки на виробництві, погіршення стану здоров'я працюючих. За даними статистики, більше третини працівників промисловості працюють в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Впливу підвищеного рівня шуму зазнають 12,3% працівників, запиленості повітря робочої зони, що перевищує гранично допустимі концентрації, –13,9%, загазованості повітря – 7,4% тощо. Кожна п'ята жінка в промисловості працює в умовах, що не відповідають встановленим нормам. Майже 10 тисяч осіб щорічно стають інвалідами внаслідок травм та професійних захворювань.

Уявлення про погіршення якості трудового потенціалу стає більш повним, якщо врахувати згортання процесів підготовки та перепідготовки кадрів на виробництві, поширення масової декваліфікації кадрів в умовах безробіття.

Таблиця 3 ілюструє окремі показники використання трудового потенціалу. Потребує уваги той факт, що за роки економічної кризи відбулося зниження загальної чисельності зайнятого у галузях економіки населення на 39,3% , тобто з 24,7 млн. осіб в 1990 р. до 15,0 млн. осіб в 2001 р. [5, с.32], що ілюструє суттєве зменшення ступеню залучення трудового потенціалу до розв'язання завдань соціально-економічного розвитку суспільства. Одночасно упродовж тривалого часу спостерігається скорочення чисельності економічно активного населення у віці 15 – 70 років – з 1995-го по 2001р. майже на 11% [3, с.356]. Відбувається це внаслідок багатьох чинників, у тому числі через зростання

чисельності пенсіонерів за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, питома вага яких у складі економічно неактивного населення у 2001р. становила 41,5%], а також зростання кількості зайнятих у домашньому господарстві. Водночас, привертає увагу збільшення серед економічно неактивного населення осіб працездатного віку (їх частка зросла з 56% у 1999 р. до 58,5% у 2001 р.). У 2001 р. співвідношення економічно активного населення працездатного віку до економічно неактивного працездатного віку становило 1 : 2,7, тобто на кожну особу, яка працює, одержуючи доход, або активно шукає роботу, приходиться майже до трьох осіб працездатного віку, які з різних причин цього не роблять.

Таблиця 3

Окремі показники використання трудового потенціалу України

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Чисельність населення, млн. осіб	51,5	51,1	50,7	50,3	49,9	49,5	49,1
Кількість зайнятого населення (млн. осіб) [3, с.144]	23,7	23,2	22,6	22,3	21,8	21,3	21,1
Населення у працездатному віці (млн. осіб) [3, с.343]	28, 688	28,526	28,345	28,208	28,199	28,278	28,278
Рівень безробіття (відсотки до працездатного населення) [3, с. 144]	0,5	1,3	2,3	3,7	4,3	4,2	3,7
Чисельність народжених (тис. осіб) [3, с.343]	492,8	467,2	442,6	419,2	389,2	385,1	376,4
Чисельність померлих (тис. осіб) [3, с. 323]	793	777	754	720	739	758	746
Загальна кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення [3, с. 350]	...	284	286	289	291	294	295

Неузгодження функціонування ринку освітніх послуг і ринку праці призводять до неповного використання трудового потенціалу молодих фахівців – випускників навчальних закладів, які вимушені часто працювати не за фахом або тривалий час знаходитися в стані безробіття. Такі явища знецінюють роль отриманої освіти в очах молоді, знижують мотивацію до професійного зростання, засвоєння нових знань.

Процеси нормального відтворення та використання трудового потенціалу значною мірою гальмує вкрай низька оплата праці, яка давно втратила для більшості працівників відтворюючу та стимулюючу функції. Відсутність матеріальних стимулів знизило інноваційну активність працівників. Лише кожне десяте підприємство займається розробкою і впровадженням інновацій. Вважаємо, що підвищення оплати праці і доходів могло б вирішальним чином вплинути на зацікавленість працівників у продуктивній праці і отриманні нових знань. Зростання заробітної плати у промисловості можна було б забезпечити за рахунок підвищення частки заробітної плати у собівартості і цінах на продукцію на основі зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці, перегляду ставок і відрахувань з доходів підприємств, запровадження системи оподаткування прибутку, яка б стимулювала зниження ресурсовитратності, зміни системи оподаткування доходів громадян, внесення змін до діючого порядку визначення собівартості і валових витрат.

На нашу думку, результати проведеного аналізу свідчать про те, що формування конкурентоспроможного трудового потенціалу в Україні не реально досягти найближчим часом. Завдання полягає у терміновому призупиненні негативних тенденцій у відтворенні, використанні, розвитку трудового потенціалу на засадах активної соціально-демографічної та економічної політики. Для цього є необхідним забезпечення соціальної безпеки, ефективної зайнятості, реформування оплати праці і доходів населення, зростання обсягів соціальних трансфертів і, що дуже важливо, спрямування соціальних інвестицій на розвиток такої складової трудового потенціалу як здатність до засвоєння нових знань, розробки та впровадження інновацій. Саме

інноваційна складова трудового потенціалу здатна обумовити створення матеріальних і духовних благ, які на світових ринках матимуть конкурентні переваги. Лише розв'язання цих завдань найближчими роками дозволить усунути деформації у формуванні трудового потенціалу і спрямувати його розвиток у напрямі зростання конкурентоспроможності.

Висновки. Збереження окреслених негативних тенденцій розвитку трудового потенціалу надалі є несумісним із забезпеченням інноваційної моделі розвитку держави і побудовою конкурентоспроможної економіки, адже головним носієм позитивних змін в економіці має стати, передусім, людина, її творчі потенції і можливості, здатність до постійного оновлення знань та впровадження інновацій. Завдання формування конкурентоспроможного потенціалу потребують активних заходів з боку держави у сфері демографічної, соціальної, економічної політики. На етапі виходу з кризи головними задачами є забезпечення ефективної зайнятості, зростання оплати праці і доходів, підвищення рівня соціальної безпеки і соціальної захищеності працівників, створення системи безперервної підготовки і перепідготовки кадрів. Перспективи подальшого стабільного розвитку трудового потенціалу й формування конкурентоспроможності неодмінно залежатимуть від ефективних соціальних інвестицій у розвиток інноваційної складової трудового потенціалу. Важливими напрямками подальших досліджень мають стати розробки методології оцінювання та регулювання конкурентоспроможності трудового потенціалу, створення дієвої системи мотиваторів.

Література

1. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. — 254 с.
2. Статистичний щорічник України за 1998 р. — К.: Техніка, 1999. — 645 с.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році”. — К.: Держкомстат, 2002. — 412 с.
4. Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К.: Техніка, 2002. — 443 с.
5. Праця України 2001: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України: № 6–2–7 / 160 від 29.07.2002 р. — К., 2002. — 436 с.